

Katarzyna Kuras, *Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2010, ss. 365

Czasy saskie od kilkunastu lat przeżywają renesans pod względem zainteresowania badaczy. Jest to cenne głównie dlatego, ponieważ stanowi szansę na zmianę istniejącego stereotypu tego okresu w dziejach Rzeczypospolitej – najczęściej postrzeganego jako czasy zacofania, fanatyzmu religijnego, obecności wojsk na ziemiach polskich i powolnego upadku państwa. Coraz częściej jednak zauważa się także odmienne aspekty lub inaczej postrzega się kwestie polityczne czasów saskich. Recenzowana monografia wpisuje się w tę tendencję. To kolejna interesująca praca analizująca frakcje polityczne i relacje patron–klient¹ oraz pozwalająca lepiej zrozumieć ówczesne realia.

Autorka we wstępie określa cezurę monografii, podając lata 1731–1763: pierwsza to data ślubu Augusta A. Czartoryskiego z Zofią Sieniawskich Denhoffową, druga – rok śmierci Augusta III Sasa.

Monografię rozpoczyna biografia Augusta A. Czartoryskiego – zarówno osobista, jak i polityczna, oraz analiza przebiegu jego kariery i zarys koncepcji politycznych. Osobną kwestią tego rozdziału są zagadnienia związane z dworem głowy Familii. Jednak dwór zostaje opisany w kontekście tematu pracy, przede wszystkim jako centrum decyzyjne, siedziba patrona, miejsce spotkań na linii patron–klienti.

Przejsie tematyczne do rozdziału drugiego jest płynne. Traktuje on o materialnych podstawach patronatu, czyli posiadłościach wojewody ruskiego, ale także jest analizą środowiska zarządców (ogrodników, koniuszy, zarządców stad, służby archiwalnej), ich ścisłej hierarchii, metod ich doboru, zasad moralnych oraz istnienia swoistego etosu zarządcy. To ostatnie zagadnienie wydaje się najciekawsze, ponieważ autorka próbuje wyjść poza kwestie praktyczne i – na bazie dostępnej bazy źródłowej – określić istniejące związki emocjonalne między Czartoryskim a jego administratorami czy politycznymi klientami.

Rozdział trzeci składa się z dwóch części. Pierwsza koncentruje się wokół teorii klientelizmu i patronatu, autorka jednak słusznie zaznacza, że oprócz terminu

¹ Por. m.in. *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006; U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001; A. Mączak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa 1994.

„klient” pojawia się także pojęcie „współpracownicy”. Wydaje się, że lepiej byłoby, gdyby rozdział metodologiczny był pierwszy lub ten właśnie fragment wyjaśniający teorię klientelizmu oraz przyjętą klasyfikację stanowiły integralną część wstępu. W drugiej części tego rozdziału autorka określa – za Urszulą Augustyniak – ramy patronatu magnackiego i to z różnych stron: geneza patronatu, zakres (dotyczący jednostki, rodzin, grup klientów) oraz treść (obowiązki ekonomiczne, polityczne, publiczno-prawne, przysługi osobiste)². Zaletą ponownie jest próba badania historii mentalności, co zwłaszcza widoczne jest w badaniach kontaktów interpersonalnych.

Czwarty rozdział to continuum poprzedniego, autor skupia się na analizie współpracowników, politycznych przyjaciół i klientów Czartoryskiego. To właściwie meritum monografii. Ciekawe zaprezentowanie i klasyfikacja „ludzi Czartoryskiego” (jak tytule rozdziału określiła to autorka) zasługują na pochwałę. Interesujące są także wywody na temat wzajemnego starania się o swoje względy (patrona o klienta i odwrotnie) oraz badanie wypowiedzi szlacheckich pod względem konwencji językowej.

Ostatni rozdział dotyczy działalności politycznej Familii. Autorka bada przejawy aktywności politycznej na sejmikach w obrębie poszczególnych województw (krakowskie, sandomierskie, ruskie, lubelskie, bełskie, kijowskie, wołyńskie, podolskie, czernihowskie, poznańskie i kaliskie, sieradzkie z ziemią wieluńską, łęczyckie, brzesko-kujawskie i inowrocławskie, rawskie, płockie i mazowieckie, podlaskie), w Prusach Królewskich i na Litwie. Autorka nie tylko analizuje wpływy Augusta Czartoryskiego w poszczególnych dzielnicach, ale także określa przyczyny, dzięki którym w województwach południowo-wschodnich Czartoryski cieszył się największymi względem innych wpływami. Drugi podrozdział dotyczy aktywności ogólnopolskiej – sejmowej, w tym przypadku zaprezentowanej chronologicznie, dochodząc do podziału aktywności na poszczególne etapy (od okresu tworzenia faksji do przejścia jej do opozycji). Trzeci podrozdział to analiza prób oddziaływania na wymiar sprawiedliwości (trybunał koronny).

Głównym atutem monografii jest oscylowanie wokół osób związanych z Czartoryskim, nie opisując ich biografii, ale analizując struktury, zależności między patronem a klientami oraz ewolucję faksji. Badania autorki potwierdzają istniejącą w literaturze przedmiotu tezę, że Familia była dobrze zorganizowanym stronnictwem, jednak tak jak inne tego typu stronnictwa ulegała prywacie czy chęci zrobienia kariery. Autorka wysunęła postulat badawczy, na ile Czartoryscy wpisywali się w obowiązujący schemat, oprócz oczywistych cech.

² U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, s. 181.

Poza ciekawą tematyką pracy godny pochwały jest także sposób prezentacji wyników badań. Liczne wykresy, tabele, wyliczenia procentowe to wielka zaleta pracy, gdyż najczęściej w tego typu monografiach nie korzysta się z metod czy sposobów prezentacji nauk ścisłych, dzięki czemu praca jest bardziej czytelna. To wszystko sprawia, że literatura omawiająca czasy saskie wzbogaciła się o kolejną wartościową publikację.

Joanna Orzeł (Toruń)

Tomasz Chrzanowski, *Polskie elity intelektualne wobec przemian politycznych i społecznych lat 1795–1830*, Olsztyn 2009, ss. 332

Książka Tomasza Chrzanowskiego *Polskie elity intelektualne wobec przemian politycznych i społecznych lat 1795–1830* została wydana w Olsztynie w 2009 roku przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Zawartość monografii mieści się na 332 stronach. Pozycja ta jest nico zmienionym wydaniem dysertacji doktorskiej, która powstała w Zakładzie Historii Nowożytnej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, pod kierunkiem prof. Jacka Staszewskiego.

Tomasz Chrzanowski ukończył historię na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 2007 roku uzyskał na tej uczelni tytuł doktora nauk humanistycznych. Od października 2007 roku pracuje na stanowisku adiunkta w olsztyńskim Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Jego zainteresowania badawcze dotyczą historii polskiej myśli politycznej i społecznej przełomu XVIII i XIX wieku oraz życia codziennego w miastach Prus Wschodnich w XIX wieku. Dotychczasowe publikacje Autora mieszczą się w kręgu tych właśnie zagadnień.

Struktura monografii opiera się na czterech rozdziałach. Na pierwszy z nich składają się dwie główne części. Jedna zawiera charakterystykę głównych ośrodków skupiających elity intelektualne w badanym okresie. Autor wymienia tu Warszawę, Wilno, Kraków, Krzemieniec, Puławy, Połock, Poznań i Lwów. Dodatkowo wprowadza nieliczne środowisko emigracyjne, na które składają się głównie legionści. W drugiej części Autor zastosował klasyfikację pokoleniową wyżej wymienionych elit, przeprowadzoną na podstawie stratyfikacji oświeceniowego środowiska pisar-